Az irracionalizmus bírálatához. Vita Lukács Györggyel*

BALOGH ELEMÉR

Egy elmélet értékét legjobban és legkönnyebben mindig a valósághoz és a gyakorlathoz való viszonyán lehet lemérni. Megfelel-e az elmélet a tényeknek vagy sem, ezen múlik a dolog. Elegendő néhány kérdést feltenni, hogy lássuk, hogy az irracionalizmus Lukács-féle teóriája a tényeknek sok tekintetben nem felel meg.

Helyes-e Lukácsnak az a megállapítása, hogy a vallás már elvesztette jelentőségét és tömegbefolyását? Egyedül a tele templomok és a katolikus pártok viszonylag nagy szerepe megcáfolják ezt az állítást. Lehet beszélni, mint ahogy ezt Lukács teszi, a vallás és a teológia „kiüresítéséről"? Természetesen nem, mert a vallás egyre inkább megtelik azzal az irracionalista tartalommal, melynek állítólag legmélyebb lényege a „vallásos ateizmus" és a vallás felbomlása lenne. Megfelel-e a valóságnak az a megállapítás, hogy az irracionalizmus a „vallásos ateizmus" irányába fejlődik? Ellenkezőleg. A második világháború után éppen az irracionalizmus állítólag legvadabb „kereszténységellenes" formái egyre nagyobb mértékben szorulnak háttérbe. A mai burzsoázia nem támogatja az irracionalizmusnak ezen elavult formáit. Inkább mindenütt az irracionalizmus vallásos formái lépnek előtérbe; és ezzel párhuzamosan folyik a „kereszténységellenes" formák átértékelése. Magát Nietzschét is rehabilitálják és „mély" kereszténnyé nyilvánítják. Ez szükségszerű a burzsoázia számára, mert nagyon kínos helyzetben van és meggyengült felépítményén belül legalább azokat a nyilvánvaló ellentéteket szeretné kiküszöbölni, amelyek egyáltalán kiküszöbölhetők. Már egy olyan látszólagos harcot sem tud elviselni, mint a vallás és a „kereszténységellenes" irracionalista filozófia közti harcot.

Hogy milyen erősen előretört a filozófián belül a Lukács által „kiüresített" dogmatikus vallás, azt mutatja egy egyszerű tény: *A kapitalista országokban a burzsoá filozófusok között állandóan növekvő ütemben gyarapszik az úgynevezett papfilozófusok százalékos aránya.*

Nem felel meg az sem a tényeknek, amikor Lukács azt állítja, hogy a kapitalizmus indirekt apologétikája „Hitler összeomlásával . . . szintén összeomlott" és a „kapitalizmus direkt apologetikájának" kell helyt adjon. (615. o.) Ezt a megállapítást már egyedül a magyar ellenforradalmi események gyakorlata megcáfolja, amikor az ellenforradalom semmi esetre sem „a

* A tanulmány első része a Magyar Filozófiai Szemle III. évfolyam 1—2. számában jelent meg.

kapitalizmus direkt apologetikájával" lépett fel, hanem éppen egy „új" és „jobb" szocializmus álarcában; és az imperialisták „ötös bizottsága" az Egyesült Nemzetekben is indirekt módon mint a magyar „nemzeti kommunizmus" védelmezője lépett föl. Tehát egyáltalán nem kérdéses, hogy vajon ma létezik-e indirekt apologetika vagy nem. Ez az indirekt apologetika a jobboldali szociáldemokrácia és a „nemzeti kommunizmus" formájában már régen megvan.

Ezek a tények el kell, hogy gondolkoztassanak.

A lukácsi koncepció néhány elméleti hibája

Elsősorban a lukácsi koncepció skolasztikus jellege — a problémák egymástól való metafizikus elválasztása tűnik szembe. Ez a hiba — többek között — onnan ered, hogy Lukács a problémák vizsgálatakor többnyire csak egyetlen tendenciát lát és a szemben álló tendenciákat elhanyagolja.

Lukács például egész „elméletet" csinál abból, hogy a polgári gondolkodók bizonyos ideig becsületesek és őszinték voltak, később azonban teljesen becstelenek és hazugok lettek. A fasizmus ideje óta Lukács számára csak hazug „paraziták" és „dekadens" polgári filozófusok és szociológusok vannak, akik tudatosan eltorzítják a valóságot. Ez egészen nyilvánvalóan szektás leegyszerűsítés, ami nem felel meg a valóságnak. Ténylegesen még a modern kapitalizmusban is van őszinte gondolkodó, ha számuk nagyon csekély is. És megfordítva: a korábbi századokban csak becsületes, őszinte filozófusok voltak becsületes, őszinte eszközökkel? Hol harcolt Platon vagy Hegel a materializmus ellen becsületes eszközökkel? Vagy őszinte volt-e Kierkegaard a Hegel elleni polémiájában? Teológiáját szándékosan már előre feltételezte és minden — becsületes és becstelen eszközzel azon volt, hogy legyőzze a hegeli felfogás materialista tartalmát és Hegel dialektikáját.

Hasonló leegyszerűsítés az is, amikor Lukács kijelenti, hogy bizonyos ideig az irracionalizmusnak csak egyik formája létezik és onnantól fogva pedig csak a másik, egy meghatározott időpontig állítólag támogatta az irracionalizmus a vallási dogmákat, és később szétrombolja azokat.

Más esetekben az összetartozó problémák metafizikus szétválasztása onnan ered, hogy Lukács csak a köztük levő különbséget látja, azonosságukat azonban nem vagy nem kielégítő mértékben; Lukács a részleges azonosságot véletlennek tartja és nem szükségszerűnek. Lukács könyvében túlhangsúlyozza a különbséget az idealista filozófia és a teológia, objektív és szubjektív idealizmus, egyházi irracionalizmus és nácista fajelmélet, a hegeli filozófia és az irracionalista misztika között. Ez abból fakad, hogy ezekben az esetekben csak a formális-logikai ellentmondásokat látja, de a dialektikus logikai azonosságot nem. Ezáltal a torzítás által a lukácsi koncepció megszűnik marxista koncepciónak lenni. Az ő felfogásában a fogalmak teljes káosza jön létre. Így pl. a vallás és a „durva irracionalizmus" között Lukács óriási különbséget lát. Ehhez a következőket mondja: „Hogy Schelling az irracionalizmus hirdetésében . . . nem megy el messzire, azzal függ össze . . ., hogy csatlakozik az orthodox vallásossághoz, amelynek ebben az időben még az volt az igénye, hogy egy magasabb ésszerűséget és nem egy durva irracionalizmust képviseljen." (138. o.) Mint látható, itt Lukács ismét abszolutizál egy „igényt", és ezáltal a vallás éles ellentétbe kerül a „durva irracionalizmussal". Ténylege-

sen azonban sohasem létezett egyetlen vallás vagy teológia sem, amely csak a „magasabb ésszerűséget" hírdette volna, anélkül, hogy ne tagadta volna több-kevesebb mértékben nyíltan az emberi értelmet. Ha ez utóbbit is figyelembe vesszük, akkor a vallás és az irracionalista filozófia mint rokonok jelennek meg, ha ezt nem látjuk, akkor mint ellenlábasok, ellenségek és riválisok. Lukács számára az ismertetett metafizikus okoknál fogva a neotomizmus egy „racionalista irracionalizmus" és másrészt pl. a heideggeri filozófia egy „irracionalista irracionalizmus". Mindez arra utal, hogy Lukács a kategorizálástól való félelmében nem látja a fától az erdőt. Elvész az egyesekben és nem jut el a szükséges általánosokhoz. Nem a tudományos egzaktságot bizonyítja, ha Lukács a vallás és a modern irracionalista filozófia közti különbséget egyoldalúan túlhangsúlyozza és közös tulajdonságaikat elhanyagolja.

Ezzel kapcsolatban Lukács egész könyvében páni félelmet látunk általában a kategorizálással szemben. Ez annál érdekesebb, mivel Lukács kevéssel előbb mindenütt — és némely vonatkozásban egyáltalán nem jogtalanul mint a marxista filozófia legfontosabb kategóriái tudományos vizsgálatának képviselője lépett fel, különösen szembefordult azzal a prakticizmussal, amely az ismeretelméleti kategóriák kutatását túl absztraktnak nyilvánította. Sajnos, ez a magatartás Lukácsnál csak elméleti jellegű. Saját könyvében sem valósítja meg. Lukács szándékosan és elvileg kerüli nemcsak az irracionalizmus főbb fogalmainak definiálását, hanem megkerüli a filozófiatörténet marxista felfogásának főbb kategóriáit is. Ezeket Lukács hallgatólagosan likvidálja.

Már láttuk, hogyan kerüli meg Lukács az irracionalizmus fogalmának definiálását. Az irracionalizmus történetével foglalkozik, anélkül, hogy azt definiálná. Hasonló módon végighalad az irracionalizmus történetén, anélkül, hogy tisztázna olyan alapvető problémákat, mint az irracionalista filozófia és a vallás közti azonosság és különbség, a viszony materializmus és racionalizmus, idealizmus és irracionalizmus, a vallás istenhite és az irracionalizmus „irracionáléja" között és így tovább. Lukács az irracionalizmus történetét az alapproblémák alapos, tudományos elemzése nélkül fejti ki.

Lukács maga megindokolja elméletileg, hogy miért kerüli ő a világos fogalmakat. Arra a kérdésre, hogy az irracionalizmus fogalmát miért alkalmazza csak a modern irracionalizmusra, és a vallásra valamint az idealista filozófiára általában nem, azt mondja: „Hogy általános alkalmazása tudományos szempontból célszerű volna-e, az persze kétséges. Egyrészt az a hamis látszat támadhatna — s a modern irracionalizmus valóban törekedett erre —, hogy a filozófia történetén egységes irracionalisztikus vonal húzódik végig. Másrészt ... a modern irracionalizmusnak annyira különleges ... létfeltételei vannak, hogy az ilyen egységes műszó ... könnyen eltörölné a specifikus különbségeket, s régi gondolkodási tendenciákat, amelyeknek kevés közösségük van a XX. század gondolkodási tendenciáival, megengedhetetlen módon modernizálna." (81—82. o.) Vizsgáljuk meg ezeket a megállapításokat kissé közelebbről. Először is állapítsuk meg, hogy tulajdonképpen miről is van itt szó. Lukácsnak a vallás és az irracionalizmus közös vonásainak kimutatása után az irracionalizmus e közös vonásait általánosítania kellett volna. Ez az irracionalizmus lényegének megértéséhez közelebb vitt volna bennünket és a probléma vizsgálatának elmélyítését jelentette volna. Lukács azonban elvileg elkerüli ezt az általánosítást, mert attól fél, hogy állítólag egy ilyen általánosítás által egy „egységes irracionalista vonal hamis látszata", tehát eltérő gondolkodási tendenciák hamis azonosítása állna elő. De miért? Hát egy

fogalom meghatározása után már nem marad semmi lehetőség arra, hogy ugyanazon fogalmon belül a változatokat és nüanszokat megmutassuk? Marxnak a profit fogalmának meghatározása után nem volt módja arra, hogy az ipari profitot, kereskedelmi profitot, kamatot stb. egymástól megkülönböztesse? Éppen ellenkezőleg: miután a fogalom pontos meghatározása megtörtént, tulajdonképpen akkor válik lehetővé, hogy a nemfogalmon belül további, pontosabb distinkciókat tegyünk és ezzel új fajfogalmakat alkossunk.

Igenis van egy egységes irracionalista vonal, ha nem is a filozófia, de mindenesetre az idealizmus történetében. Ez pedig részben a vallásnak, részben az idealista filozófia misztikájának egységes vonala. A vallás nem filozófia, csak világnézet. Ezért Lukácsot nem érdekli. Méltóságán alulinak tartja, hogy ilyen „hétköznapi" világnézetekkel foglalkozzék. Ezzel a módszerrel — ezt el kell ismerni — Lukácsnak tényleg sikerült a vallás és irracionalista filozófia azonosságának „hamis látszatát" elkerülnie. *Elméletileg* teljesen agyonhallgatja, hogy az irracionalizmus a vallásból származik. Ennek a „hamis látszatnak" a helyére lép egy másik hamis látszat, az irracionalizmus és a Marx előtti ateizmus azonosságának most már valóban hamis látszata. A lukácsi koncepcióban a modern irracionalizmus tartalmilag a haladó polgári ateizmus utódja. E koncepció következtében tehát látszólagos lényegi azonosság jön létre az ateizmus és az irracionalizmus között és egy látszatellentét a vallás és az irracionalista filozófia között.

Lukács következetességével kapcsolatban még csak arra kell rámutatni, hogy Lukácsnak nincs mindig ilyen erős félelme a kategorizálással szemben. Nem fél pl. attól, hogy a „racionalizmus" egységes fogalmával elkeni a mély ellentmondásokat materializmus és idealizmus, dialektika és metafizika között. A teológia egységes fogalma sem akadályozza meg őt abban, hogy a teológiában „negatív teológiát", sőt „racionalista" teológiát különböztessen meg. Nincs itt kibúvó: Lukács nem viszi keresztül a szükséges általánosítást.

Mint láttuk, hasonló kérdések merülnek fel a tartalom és forma közti viszony tekintetében. Vannak esetek, amikor Lukács ezt az elvet jól és világosan alkalmazza, így pl. amikor megkülönbözteti Nietzsche és Dilthey irracionalista tartalmát és áltudományos vagy álmaterialista formáját. Ami azonban az irracionalizmus mélyen teista tartalmát és látszatateista formáját illeti, ezt az elvet Lukács könyvében nem viszi következetesen keresztül. Természetesen teljesen helyes ha megmutatjuk a tartalom és forma közti különbség mellett azok részleges azonosságait is, de anélkül, hogy a különbségeket elkennénk. De Lukács nem viszi következetesen keresztül egyrészt azt a gondolatot, hogy a polgári ateizmus különbözik az irracionalizmustól, és az utóbbihoz csak formálisan, sőt csak látszólag hasonlít, másrészt nem tárja föl a két irányzat tartalmi antagonizmusát, sőt elmossa ezt a különbséget.

Ez azzal függ össze, hogy Lukács fejtegetéseinek fontos alapfogalmait nem gondolta át és nem értette meg alaposan. Egy sor fogalmat alkalmaz, amelyek részben fedik egymást, részben különböznek. Szükséges lett volna e fogalmak különbségét és azonosságát feltárni és általánosítani azt, ami bennük közös. Ebből fakad aztán, hogy Lukács „vallásos ateizmusról" beszél és azon az egyik esetben tiszta teizmust ért (mint pl. Kierkegaard esetében), más esetben tiszta ateizmust. Az utóbbi esetben olykor felváltva használja a „vallásos ateizmus" és az ateizmus kifejezéseket.

Lukács azonban nemcsak az új fogalmak általánosításától fél. Ha formailag nem is, de ténylegesen feladja a filozófiatörténet marxista felfogásá-

nak legfontosabb fogalmait, pl. feladja az idealizmus fogalmát, mint a különböző idealista tendenciák lényegének általánosítását, absztrakcióját. Ezt a fogalmat ő teljesen kiküszöböli. Alapjában véve likvidálja az idealizmus és materializmus közti antagonisztikus ellentétet is. Hasonló módon jár el Lukács az irracionalizmus, misztika marxista fogalmával.

Lukács tehát úgy mélyíti el a kategóriákat, hogy a filozófiatörténetnek már meglevő, Marx, Engels, Lenin által kidolgozott kategóriáit egyszerűen kiküszöböli vagy aláássa. Néha úgy „mélyít el", hogy ahelyett, hogy mélyebb lényeget keresne, a lényegtől a látszathoz tér vissza. Marx és Engels a különböző filozófiai irányzatok tarka keveréke mögött feltárták a legmélyebb lényeget, a létnek a tudathoz való viszonyát és ezzel a materializmus és az idealizmus közötti meghatározó harcot és a harcok mögött az osztályok politikai harcát. A hegeli objektív idealizmus és a schellingi irracionalizmus közötti harc mögött felfedték a materializmus és idealizmus közötti harcot. És most jön Lukács és a formát tartalommá és a látszatot lényeggé teszi. Lenin a különböző „izmusok" látszata mögött leleplezte a két nagy pártot és mindenütt megmutatta: hogyan támogatja az idealista filozófia — minden vallásellenes külseje ellenére végül is a vallást. És most jön Lukács, a mélyből visszatér a felszínre és kijelenti, hogy az irracionalizmus felbomlasztja a vallást. Ha Schopenhauer azt mondja, hogy van idealizmus isten, teizmus nélkül, akkor ezt Lukács készpénznek veszi és csinál belőle egy állítólagos marxista fogalmat, a „vallásos ateizmust", amelyben az irracionalizmusnak mind idealista, mind teista jellege elsikkad.

Világosan ki kell mondani: az irracionalizmus lukácsi kritikájának úgynevezett alapfogalmainak semmi közük a leninizmushoz. Leninnél: a vallás és az idealista filozófia elvi azonossága; Lukácsnál: a következetesen keresztülvitt filozófia és a vallás elvi összeegyeztethetetlensége. (96. o.) Lenin szerint az idealista filozófia alátámasztja a vallást, Lukács szerint felbomlasztja és kiüresíti. Lukácsnál az egykori hívőt az irracionalizmus vallásos ateistává neveli. Leninnél az idealista filozófia a gondolkodót visszavezeti a valláshoz. S ha ezzel ellentétes gondolatokat is találunk Lukács könyvében, akkor ez csak Lukács következetlenségére és homályosságára, részben azonban elméleti kétértelműségére és nem őszinte voltára mutat. Ilyen „ünnepélyes", de a gyakorlatban nem alkalmazott nyilatkozatok nagy számban vannak könyvében. De e nyilatkozatok ellenére Lukács a filozófiatörténet marxista felfogásának elvi kategóriáit aláássa. De ha valaki a lenini filozófiai örökség, a filozófia pártosságának lenini fogalma ellen lép fel, akkor ezt nyíltan mondja meg és ne állítsa azt, hogy a lenini örökség nevében beszél. Beszéljen a saját nevében és mondja meg őszintén, hogy nem a marxizmus—leninizmus álláspontján áll. A Lukács-féle filozófia veszélyessége abban áll, hogy mint marxista filozófia lép fel. Ezt a magatartást minden körülmények között le kell leplezni, csak akkor hasznosíthatók Lukács könyvének tényleges eredményei.

Láttuk, hogy a lukácsi kategóriák mennyire távol állnak a valóságtól. De mindez Lukácsot nem zavarja. Nem könnyen hagyja magát a tényektől befolyásolni, hanem makacsul megmarad a saját kategóriái mellett. Nem véletlen, hogy ezek a kategóriák messzemenően egybeesnek a polgári filozófia kategóriáival. A materializmus agyonhallgatása Lukács könyvében pontosan megegyezik — s nem véletlenül — a polgári filozófia azonos tendenciájával. Irracionalizmus-fogalma szintén nem véletlenül teljesen megfelel a polgári filozófia és teológia irracionalizmus fogalmának. A racionalizmus fogalmát

ugyanabban az értelemben használja, mint a liberális polgári filozófusok. Hogy Lukács szívesen alkalmaz olyan kifejezéseket, amelyekben eltünnek az osztálykülönbségek, szintén megfelel a polgári filozófia hasonló tendenciájának. Lukács szívesen lép fel mint a szektás leegyszerűsítések ellensége, de nála — mint láttuk — ilyen leegyszerűsítések tömegével fordulnak elő. És ez nem véletlen : ezek a polgári kategóriák, a hamis, élettől elszakadt absztrakciók leegyszerűsítéseiből fakadnak.

A filozófia alapkérdése és a politika alapvető kérdései Lukács Györgynél

Már láttuk, hogy Lukács a vallás és az idealista filozófia viszonyának felfogása és tárgyalása tekintetében nem áll a marxizmus—leninizmus álláspontján. Lukács, anélkül, hogy az idealizmus és materializmus között elvileg különböztetne, a filozófiát általában, tehát az *idealista* filozófiát is mereven szembeállítja a vallással. Míg a vallás a kizsákmányolók érdekeit védelmezi, addig a filozófia általában, tehát az idealista is a másik oldalra, a történelmi haladás oldalára kerül. Ebben már immanensen benne rejlik a két nagy filozófiai párt tagadása, vagyis a filozófiai materializmus és az idealista filozófia s vallás közti kibékíthetetlen ellentét tagadása. Mint ahogy elkeni Lukács a materializmus és az idealizmus közötti ellentétet, úgy keni el az irracionalizmus és a polgári ateizmus közti különbséget. A továbbiak során láttuk, hogy Lukács a filozófia alapkérdése, vagyis az anyag és tudat viszonyának kérdése helyett a dialektika és metafizika közti ellentétet teszi az első helyre és ezzel a filozófia alapkérdését és a filozófia két alapvető pártját általában kérdésessé teszi.

„Az irracionalizmus — Lukács véleménye szerint — tisztán az emberi gondolkodás dialektikus fejlődésére való reakciónak egy formája." (81. o.) A 105. oldalon pedig ezt olvassuk : „A dialektika felé tartó mozgás diktálja az egész filozófia ütemét, meghatározza problémafeltevéseit, rákényszeríti a reakcióra az új filozófiai elvek eltorzulását : így jön létre az új dialektikáért való harc talaján, az ellene való harcban, épp Németországban, a modern irracionalizmus filozófiai megalapítása."

Itt feltétlenül szükséges a fogalmakat tisztázni. Minden filozófia legfőbb kérdése a tudat anyaghoz való viszonyának kérdése. Ezért a filozófia története elsősorban az idealizmus és materializmus harcának története, és csak másodsorban a dialektika és metafizika harcának története.

Ha Lukács György fent idézett szavai úgy értelmezendők, hogy napjainkban a materializmus és az idealizmus közti harc helyett véglegesen a dialektika és a metafizika közti harc nyomult előtérbe, ez semmi körülmények közt nem helyes. A filozófia alapkérdése van és marad az anyag és tudat viszonyának kérdése. Még ha annyira meg is növekedett napjainkban a dialektika és a metafizika közötti harc jelentősége, ez a harc ma is csak másodlagos jelentőségű. De ha ez így van, akkor a modern irracionalizmus nemcsak a dialektika elleni harcnak, hanem mindenekelőtt a materializmus elleni harcnak egy formája. Az irracionalizmus materializmus elleni harcának nincs csekélyebb elvi jelentősége, mint dialektika elleni harcának.

Nem így van ez Lukácsnál. Ő kereken kijelenti, hogy a történelmi dialektika „a filozófia középponti kérdése". (103. o.) Az irracionalizmusnak keletkezése idején nem a materializmus, hanem az idealista dialektika az

elsőrangú ellenlábasa. Lukács szó szerint ezt mondja: „A modern irracionalizmus első fontos szakasza ennek megfelelően a haladásnak idealista dialektikus-történeti fogalma ellen vívott harcban jön létre." (6. o.) Egy másik helyen pedig azt találjuk, „hogy az általános filozófiai harc Németországban nem a materialisztikus ateizmus és a vallás között folyt, hanem, hogy a nagyon ingadozó és határozatlan törekvés a vallási elemeknek a *filozófiai világképből* való kiküszöbölésére a panteizmus problémája körül összpontosult." (171. o. az én kiemelésem. B. E.)

A 247. lapon azt halljuk, hogy mióta a proletariátus vált a burzsoázia fő ellenségévé, ezzel „megváltozik minden reakciós filozófia tárgya és kifejezési formája". (247. o.) A mai időkre vonatkozóan a szerző újra a „filozófia hamisságáról", és a „filozófia alapkérdéseinek eltorzulásáról" beszél. (5. o.)

Hogy mit kell e megállapításokon érteni, az a szövegből nem válik világossá. Mégis feltehető, hogy Lukács számára a filozófia tárgya és alapkérdése korántsem tűnik olyan szilárdnak, mint ahogy ezt eddig gondoltuk. Megkérdezhetnénk, hogy mit ért tulajdonképpen Lukács „filozófiai világképen"? Vajon itt a „következetesen keresztülvitt filozófiáról", idealista vagy materialista filozófiáról van szó. Nem kell-e, hogy elgondolkoztasson bennünket a „filozófiai világkép" terminusa, amelyből a filozófia alapkérdését és pártjait kiküszöbölték? De ilyen „kicsinységek"-be most nem mélyedünk bele. Elegendő itt emlékeztetni a fentebb hozott idézetekre. Egy azonban bizonyos: Ha arról beszélünk, hogy egy meghatározott szakaszban a filozófia központi kérdése nem egyezik meg a filozófia alapkérdésével, hanem attól eltér, és ha az alapkérdéstől való ezen eltérést, vagyis ennek az új kérdésnek az alapkérdéshez való viszonyát nem tisztázzuk, ezzel általában kérdésessé tesszük a filozófia legfőbb problémáját.

Ha a materializmus és az idealizmus között folyó harc helyére az irracionalizmus és racionalizmus vagy a haladás és reakció közti harcot tesszük, akkor tulajdonképpen a filozófia két alapvető pártját számoljuk fel. A citált idézetekből látható, hogy Lukács túlhangsúlyozza a metafizika és dialektika közötti harcot, mégpedig a filozófia alapkérdésének a rovására.

A fent idézett és vitatható formulázások Lukácsnál nem elszigeteltek. Mindig újra elkeni a filozófia alapkérdését, amennyiben az idealizmus és materializmus közti harc helyére a racionalizmus és irracionalizmus közti harcot teszi. Így pl. a következőket állítja: „Az ész mellett vagy az ész ellen való állásfoglalás eldönti ... egy filozófiának mint filozófiának lényegét." (4. o.) Más helyen ezt olvashatjuk: „Az ész továbbfejlesztése vagy szétbomlasztása azért ma is — világnézetileg — főküzdőtér haladás és reakció között." (72. o.) A 97. oldalon arról értesül az olvasó, hogy figyelmét az ész igenlésére vagy tagadására mint alapvonalra kell irányítania.

Kritikánkat ilyen vonatkozásban nem szabad félreérteni. Természetesen szükséges az, hogy a filozófiatörténetben a racionalizmus és irracionalizmus közötti harcról is beszéljünk. De ennek a problémának, valamint az ún. „centrális kérdéseknek" a filozófia alapkérdéséhez való viszonyát világosan kell taglalni és kifejteni. Lukács viszont ezt a viszonyt elméletileg nem is érinti. A fogalmak világos tisztázása híján itt Lukács tulajdonképpen likvidálja a filozófia alapkérdését. Lukács teljesen homályos koncepciója a filozófia alapkérdését illetően — azt mutatja, hogy számára nemcsak maga az alapkérdés, hanem a marxista filozófiának általában minden fontos kérdése problematikussá vált. Itt nyíltan fel kell vetni néhány kérdést: Mit tart

Lukács tulajdonképpen a filozófia alapkérdésének: az anyag és a tudat viszonyának kérdését, vagy a dialektika és metafizika, racionalizmus és irracionalizmus közti harcot, vagy valami mást? Mit ért Lukács a filozófia fogalmán: csak a dialektikát mint az emberi gondolkodás legáltalánosabb kategóriáinak tudományát vagy mit még? Létezik-e általában számára a filozófiai materializmus, mint filozófiánk elmélete? Ha igen, milyen viszonyban állnak elmélet és módszer? Létezik-e Lukács számára általában a filozófia alapkérdése és hogyan ítéli meg az alapkérdés sorsát az osztálytársadalom felszámolása után?

Lukács hibás álláspontja a filozófia alapkérdését illetően nem véletlen. Ez csak logikai következménye a politika alapkérdéseiről vallott mélyen hibás nézeteinek. Lukács ezen hibás politikai nézeteit „A haladás és a reakció harca a mai kultúrában" c. előadásában félreérthetetlenül kifejezte. Többek között ezt mondja: „Most már, ha meg akarjuk érteni az utolsó évtized történetét, akkor fenntartva azt az álláspontot, hogy korunknak világtörténelmileg alapvető ellentmondása a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentmondás, el kell ismernünk, hogy Lenin halála után két korszak volt, amelyben a haladásért vívott harc stratégiáját nem közvetlenül ez a kérdés határozta meg. Kevéssel Lenin halála után kialakult az egész világon a fasizmus és antifasizmus frontja." (Társadalmi Szemle. 1956. június—július. 71. o.) „Vagyis az az ellentmondás — mondja a következő lapon —, hogy nem a kapitalizmus és szocializmus ellentéte határozza meg a mi stratégiánkat és taktikánkat, hanem abban az időben a fasizmus és antifasizmus ellentéte, csakugyan dialektikus ellentmondás volt a valóságos mozgás törvényeinek kifejezése." (72. o.)

Elsősorban hasonlítsuk össze egymással a két idézetet. Az elsőben még az áll, hogy a haladásért folytatott harc stratégiáját „nem direkt" a kapitalizmus és szocializmus közti ellentét határozta meg. A második idézet azonban kereken kijelenti, hogy stratégiánkat és taktikánkat „nem a kapitalizmus és szocializmus közötti ellentét határozta meg". Lukács Györgynek, a logikusnak feltétlenül tudnia kell, hogy ez a két tétel semmi esetre sem ugyanazt fejezi ki. A két fogalmazás közötti különbség abban áll, hogy Lukács az első idézetben — hogy kijátssza a marxisták éberségét — kötelező bókként beiktatja a „direkt" szócskát, a második idézetben pedig az egész alapvető ellentmondást egyszerűen elhagyja és nem tárgyalja többé alapproblémaként. Látszólag megőrzi, fenntartja az alapvető ellentmondást, ténylegesen elejti és megtagadja azt. Lukács valóságos gondolatmenete oda konkludál, hogy a munkásosztály stratégiáját és taktikáját Lenin halála óta nem korunk alapvető ellentéte, a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentét határozza meg, hogy ez az ellentét inkább érvényét vesztette. Így fest Lukács teóriája a valóságban, ha lehántjuk róla a ravaszkodó formákat. A kapitalizmus és szocializmus közötti ellentét helyett Lukácstól két másik formu ázást kapunk, amelyek állítólag az aktuális ellentétet helyesebben fejezik ki és jobban konkretizálják. Az egyik a haladás és reakció harca, amely állítólag „közelebbi kapcsolatban van azzal a problémával, amellyel foglalkozunk". (Társadalmi Szemle 1956. június—július. 69. o.) A másik formulázás a háború és béke közötti harcról, a koegzisztenciáért vívott harcról beszél.

Az első formulázást gyorsan el fogjuk intézni. A lukácsi megállapítás ugyanis, mely szerint ez a formula közelebbi kapcsolatban állna a mai problémáinkkal, egyszerűen hamisítás. Lukács Györgynek tudnia kell, hogy ezzel a reakció és a haladás közti harcról szóló formulával semmi esetre sem

konkretizálja a kapitalizmus és szocializmus közti mély osztályellentétet, hanem éppen ellenkezőleg eltussolja és elkeni. Ahelyett, hogy konkretizálna, absztrahál Lukács az osztályfrontoktól, eltünteti ezeket, meghamisítja és elcsavarja a világban uralkodó tényleges társadalmi és politikai ellentéteket, hogy aztán ezen az alapon a kommunistákat megrágalmazhassa és saját szovjetellenes beállítottságát igazolhassa.

A második formulázás nem kevésbé alkalmas ilyenfajta manipulációkra. De e második mindenesetre az alapvető ellentmondás további konkretizálását jelenthette volna, ha Lukács a kettő viszonyát dialektikusan fogta volna föl. Lukácsnál azonban ez a kérdés tipikus metafizikus formában „vagy-vagy"-ként van megfogalmazva. A harc stratégiáját nem a kapitalizmus és szocializmus közti ellentét, hanem a fasizmus és antifasizmus közti ellentét határozza meg. Az egyik Lukácsnál kizárja a másikat. És ennek az az oka, hogy Lukács György nem úgy jár el mint dialektikus logikus, hanem mint egy középkori skolasztikus. Ha Lukács különbséget tesz a szocializmus ügye és a béke ügye közt, ebben igaza van. Ha a kettőt kizárólagosan állítja egymással szembe, ebben nincs igaza. A béketábor és a háborús uszítók közti ellentét nem azonos a kapitalizmus és szocializmus közti ellentéttel. A békefront szélesebb, mint a szocializmus frontja. A béketáborhoz tartoznak a munkásosztály azon rétegei is, amelyek egyelőre még nem akarnak tudni semmiféle szocializmusról; sőt ide tartozik a burzsoázia egy része is. A békeharcban általában részt vesznek mindazok a rétegek, amelyek a béke fenntartásában érdekelve vannak. A békeharcban nem közvetlenül a szocializmusért folyik a harc.

De a békeharc megszünteti a kapitalizmus és szocializmus közti alapvető ellentmondást? Nem. A háború és a béke közti harc a kapitalizmus és szocializmus közti harc talaján jön létre.

A békeharc felölel olyan ellentmondásokat is, amelyeket a kapitalizmus és szocializmus közti harc nem tartalmaz. Így a burzsoázia különböző rétegei közötti ellentmondást, a kis- és középburzsoázia harcát a nagytőke ellen, a burzsoá értelmiség demokratikus rétegeinek harcát a legreakciósabb politikai tendenciák ellen, és így tovább. De mindezen ellentmondások nem az alapvető ellentmondás talaján jönnek létre? A háborús politika nem a kapitalizmus talaján jön létre? És a békemozgalomnak nem a szocialista tábor és a kapitalista államok munkásosztálya a főereje? Elképzelhető-e a béketábor erős szocialista tábor nélkül? Lesz-e a békeharcból és az antifasiszta harcból tényleges békeharc, ha azt nem a munkásosztály vezeti?

A békemozgalom a munkásosztály és az értelmiség olyan rétegeit is felöleli, amelyek nem látják a szocialista perspektívát. De lehet azt mondani, hogy ezeknek a rétegeknek ugyanaz a véleményük a kommunizmusról, mint a burzsoáziának, s ezek ugyanúgy érdekeltek a kapitalizmus fenntartásában, mint a burzsoázia? Lehet-e tehát azt állítani, hogy ezek a rétegek teljesen ugyanazzal a céllal harcolnak a békéért, mint a burzsoázia háborúellenes része? Az igaz, hogy a békeharcban nem az egész kapitalizmus, az egész burzsoázia elleni harcról van szó, de nem a burzsoázia legveszélyesebb, legsovinisztább, legimperialistább elemei elleni harcról van szó?

Igaz, hogy a békéért folytatott harcnak nincs szocialista jellege, de nem visz közelebb széles demokratikus rétegeket a szocializmus helyes megértéséhez és így végeredményben nem visz közelebb a szocializmushoz és a szocializmusért vívott harchoz?

A békeharc feltétlenül kedvez az egész szocialista tábornak, de a tőkés államokban csak a burzsoázia egy részének : a burzsoázia más rétegei számára a békeharc kedvezőtlen. Végeredményben tehát a békeharc a szocializmus ügyének mindig jobban hasznára válik, mint a kapitalizmusnak. A békét a szocializmus jobban hasznosítani tudja, mint a kapitalizmus.

Igaz, hogy a békeharcban nem közvetlenül a szocializmusért folyik a harc, de ez nem jótékonyan befolyásolja-e a szocializmus ügyét? És másrészt nem elősegíti-e a kapitalizmus belső ellentmondásainak szabadabb és természetesebb kibontakozását?

A kapitalizmus és a szocializmus közti harc az alapvető ellentmondás, a béketábor és a háborús uszítók közti harc a főellentmondás. A főellentmondás az az ellentmondás, amely fő feltételt, közvetlen láncszemet képez az alapvető ellentmondás megoldásához.

A kétféle ellentmondás között olyan viszony áll fenn, hogy az egyik a másikon alapul. A kettő viszonya az alap és a lényeges jelenség viszonya. Az alapja minden ellentmondásnak a kapitalizmus és szocializmus közti ellentmondás. Ezen az alapvető ellentmondáson alapul a béketábor és a háborús úszítók közti ellentmondás. Tehát Lukács koncepciója, amely a két ellentmondást egymást kizáróan szembeállítja, skolasztikus, metafizikus koncepció.

Ezt a metafizikus koncepciót képviseli Lukács a Japánban megjelent életrajzkiegészítésében, amikor a következőt mondja.:. „A háború győzelmes befejezése alapjában megváltoztatta a helyzetet. . . . . Úgy tűnt nekem, hogy új korszak kezdődött, amelyben — miként a háború alatt — lehetségessé vált minden demokratikus, szocialista és burzsoá erő szövetsége a reakció ellen . . ." (France Observateur. 1958. szept. 23.)

De ha a béketáborban minden burzsoá erő benne van, akkor honnan van a reakció ? Ebben a felfogásban teljesen megszűnik a reakció és a háborús politika osztályjellege, de teljesen eltűnik benne a béketábor osztályarculata is.

Milyen bizonyítékokkal igyekszik igazolni Lukács a maga teóriáját, mely szerint bizonyos periódusokban nem létezik az alapvető ellentmondás? „Ennélfogva a törvény ilyen érvényesülése — mondja Lukács — sohasem valósul meg egyenes úton, sohasem történhet dialektikus ellentmondások leküzdése nélkül, sőt előfordulhat bizonyos esetekben, hogy nem a főirány érvényesül, hanem ideiglenesen a gátló körülmények kerülnek túlsúlyba.

Először is szögezzük le, hogy itt két különböző esetről van szó. Ha a törvény kerülő úton érvényesül, akkor az mégis egy lépés előre és egyidejűleg a főellentmondás részleges megoldását is jelenti. A második esetben a törvény hatása átmenetileg gátlást szenved, sőt visszafelé tett lépést jelent. Ez az alapvető ellentmondás jellegén egyáltalán semmit sem változtat. A fasizmus átmeneti győzelme után továbbra is megmarad, sőt kiéleződik a munkások és tőkések közötti alapvető ellentmondás. Itt tehát nem szabad összekevernünk két különböző dolgot : a fasizmus átmeneti győzelmét és a fasizmus elleni harcot. A fasizmus átmeneti győzelme, akárcsak általában az imperializmus átmeneti fennmaradása az ellentmondás reakciós oldala, illetőleg annak egyik megjelenési formája. Lukács György azt állítja, hogy ez az oldal a fővonal érvényesülését feltartóztatja. Ez nem igaz. A reakciós erők felszámolásáért folyó harc nem jelenti azt, hogy a haladásnak csak egy mellékvonala jut érvényre, hiszen a mellékvonallal együtt végül is a fővonal is érvényre jut, sőt ez utóbbi ennél állandóan meghatározó szerepet játszik.

Ide tartozik Lukácsnak az a megállapítása is, mely szerint a mi alapvető stratégiai problémánk jelenleg nem a szocializmusért vívott harc, hanem a békéért vívott harc. Itt sem érti meg Lukács, hogy a békeharc végeredményben a szocializmusért folyó harcot is, tehát az alapvető stratégiai problémát is kedvezően befolyásolja. Tekintettel arra, hogy az emberiségnek egy harmada a szocializmust, sőt részben a kommunizmust építi, érthetővé válik, hogy az általános békeharc a munkásosztályt a kapitalizmusban is erősíti és fejleszti. Természetesen mi nem avatkozunk bele a kapitalista államok belügyeibe. De nem nehéz belátni, hogy a békeharc a háború imperialista erőit gyengíti és a munkásosztály, valamint a szocializmus ügyét segíti,

Mindent egybevetve: a mai társadalom alapvető ellentmondásának lukácsi koncepciója éppúgy nem marxista, mint a filozófia alapkérdésében vallott nézete. Filozófiai hibái megfelelnek alapvető politikai hibáinak. Amint a filozófiában elkeni és eltussolja az alapkérdést, s ezzel a filozófia két alapvető pártját, a materializmus és az idealizmus közti ellentétet, úgy keni el a politikában az alapvető társadalmi ellentétet, az osztályellentétet és a proletariátus és burzsoázia osztályharcát. Lukács koncepciója objektivista, akarva-akaratlanul a munkásosztály ellenségeit szolgálja.

К КРИТИКЕ ИРРАЦИОНАЛИЗМА. ПОЛЕМИКА С ДЬЁРДЕМ ЛУКАЧ.

Элемер Балог

Теоретические представления Лукача не отвечают действительности. Влияние религии на массы не прекратилось. В отличии от теории иррационалистического опустошения религии, религия всё больше наполняется иррационалистическим философским содержанием. Иррационализм развивается не в сторону религиозного атеизма, а принимает всё более религиозные формы. Количество попов-философов бурно возрастает.

Дьёрдь Лукач в своей книге избегает марксистских определений понятия. Это ведёт к ликвидации марксистских обобщений и к восстановлению буржуазных категорий.

Основной вопрос философии — отношения бытия к сознанию. У Лукача основным вопросом философии является противоречие и борьба диалектики и метафизики. Иррационализм в первую очередь — противник диалектики. По концепции Лукача, «философское представление мира» противопоставляется религии. В понимании Лукача философский материализм больше не существует.

Лукач не видит ясно основные вопросы политики. Он подчёркивает, что со времени смерти Ленина — в двух периодах — не основное противоречие между капитализмом и социализмом определило стратегию борьбы. Лукач видит только различие между классовой борьбой, с одной стороны, и борьбой против фашизма или военной агрессии, с другой, и не обнаруживает их тождество. Он не видит диалектическую связь обоих.

Понимание противоречий нынешнего общества Лукачом в такой же степени не марксистское, как и его понимание основных вопросов философии. Его концепция прикрывает противоречие между идеализмом и материализмом, классовую борьбу между пролетариатом и буржуазией. Его осмысление вопроса объективистично.

ZUR KRITIK DES IRRATIONALISMUS. EINE AUSEINANDERSETZUNG MIT GEORG LUKÁCS

Elemér Balogh

Die theoretischen Behauptungen von Lukács entsprechen nicht den Tatsachen. Im Gegensatz zur Theorie der irrationalistischen Absonderung der Religion wird die Religion immer mehr vom irrationalistischen philosophischen Inhalt erfüllt. Der Irrationalismus entwickelt sich nicht in die Richtung des religiösen Atheismus, sondern nimmt immer mehr religiöse Formen an. Die Anzahl der Pfaffenphilosophen wächst in stürmischem Tempo.

In seinem Buch vermeidet Georg Lukács die marxistische Definition der Begriffe, was zur Liquidierung der marxistischen Verallgemeinerungen und zur Wiederherstellung der bürgerlichen Kategorien führt.

Die Grundfrage der Philosophie ist das Verhältnis des Seins zum Bewußtsein. Bei Lukács ist die Grundfrage der Philosophie der Gegensatz und Kampf zwischen Dialektik und Metaphysik. Der Widerpart des Irrationalismus ist in erster Linie die Dialektik. Laut der Lukácsschen Konzeption steht das philosophische Weltbild der Religion gegenüber. In seiner Auffassung besteht nicht mehr der philosophische Materialismus.

Lukács sieht die Grundfragen der Politik nicht klar. Er hebt hervor, daß — in zwei Phasen — seit Lenins Tod die Strategie des Kampfes nicht vom grundlegenden Gegensatz zwischen Kapitalismus und Sozialismus bestimmt war. Lukács sieht zwischen dem Klassenkampf einerseits und dem Kampf gegen den Faschismus bzw. die Kriegsaggression andererseits nur den Unterschied, aber nicht die Identität. Er erkennt nicht den dialektischen Zusammenhang zwischen ihnen.

Lukács's Auffassung über den Widerspruch der heutigen Gesellschaft ist ebenso wenig marxistisch wie seine Auffassung über die Grundfragen der Philosophie. Seine Konzeption vertuscht den Gegensatz zwischen Idealismus und Materialismus sowie den Klassenkampf zwischen Proletariat und Bourgeoisie. Sie ist objektivistisch.

TO THE CRITICISM OF IRRATIONALISM. POLEMIC WITH GYÖRGY LUKÁCS

Elemér Balogh

The theoretical hypotheses of Lukács do not comply with reality. The influence of religion upon the masses still continues. Contrary to the theory of ridding religion of irrationalism, religion is absorbing more and more irrationalistic philosophical content. Irrationalism does not develop toward religious atheism but assumes forms growing more and more religious. The number of priest philosophers is rapidly increasing.

In his book Gy. Lukács avoids the Marxist definition of the concepts. This leads to the liquidation of Marxist generalizations and the restoration of bourgeois categories.

The basic problem in philosophy is the relation of existence to consciousness. As alleged by Lukács the fundamental problem of philosophy is the contradiction and struggle between dialectics and metaphysics. Irrationalism is the antagonist of dialectics in the first place. In Lukács's conception it is the „philosophical conception of the universe" that is opposed to religion. Philosophical materialism no longer exists in his conception.

Lukács has no clear notion of the fundamental problems of politics. He emphasizes that since Lenin's death the strategy of the struggle — in two stages — has not been determined by the basic contradiction between capitalism and socialism. Between the class struggle, on the one hand, and the fight against fascism, i. e. armed aggression, on the other, Lukács sees only the differences and fails to notice the identical features. He, in fact, fails to recognize the dialectical connection between the two.

As to the contradictions in contemporary society, Lukács's conception ist just as devoid of Marxism as his views on the fundamental problems of philosophy. His conception marks the contradiction between idealism and materialism, and the class struggle between the proletariat and the bourgeoisie. Lukács's attitude is that of an objectivist.